

ном української. Але багато з цих праць торкаються значно ширшого кола питань, які теж знаходять докладне і аргументоване висвітлення. Тож наукова спадщина І. І. Огієнка ще чекає на свого сумлінного дослідника.

Список використаних джерел:

1. Коровицький І. Чин ученого / І. Коровицький // Науковий збірник в 30-ту річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. – Варшава, 1937. – С. 10-13.
2. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови / І. Огієнко. – Варшава, 1926. – 426 с.
3. Огієнко І. Нариси з історії української мови: Система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
4. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – Вінніпег, 1970. – 272 с.
5. Сікора Г. Хронологічна схема розвитку української мови в Україні у працях І. Огієнка / Г. Сікора // Українська мова з минулого в майбутнє. – К., 1998. – С. 76-77.

The article presents the analysis of the linguistic heritage of Ivan Ogienko. Considered fundamental research scientist, his scientific research on accentology Ukrainian language and history emphasis Slavic languages. We characterize the role of stress in phonetic speech. Indicated that labor Ivan Ogienko, devoted to stress, can be divided into three groups: work, where the emphasis is seen as part of orthoepy, general language culture; research on the history of Ukrainian accent; staropysennyi study linguistic features of old monuments and the study of their accentuation.

Key words: accentology, accent, accent system of language, analogy, Slavic languages.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 811.161.2:81'42

Т. П. Вільчинська

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ БОГОРОДИЦІ В ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА «МАРІЯ» (з коментарями І. Огієнка)

Стаття присвячена аналізу концептуалізованого образу Богородиці у творчості Т. Шевченка. Дослідження виконане на матеріалі поеми «Марія», яка зазнала неоднозначної оцінки з боку критиків, зокрема І. Огієнка. У ході аналізу схарактеризовано семантико-номінативну природу концептуалізованої одиниці. Встановлено, що саме мовна об'єктивація образу Богородиці в сакральному, профанному, етнонаціональному, архетипному та інших вимірах дозволяє інтерпретувати його як полісемантичний етнокультурний когнітивно багатогранний концепт, творчо переосмислений Т. Шевченком у контексті духовно-філософських шукань своєї доби.

Ключові слова: Богородиця, Марія, концептуалізація, сакральний, номінативне поле концепту, семантика концепту, Т. Шевченко, І. Огієнко.

Становлення когнітивної лінгвістики, що досліджує мову як різновид пізнавальної діяльності, а також когнітивні механізми і структуру людської свідомості через мовні явища, дає змогу глибше розкрити взаємозв'язок між мовою і культурою певного народу, вивчити різні сегменти національно-мовної кар-

тини світу, встановити специфіку процесів концептуалізації та категоризації світу, виявити основні етнокультурні домінанти тощо. Загалом же виникнення нових наукових парадигм спричиняє появу нових об'єктів дослідження, застосування нових методів, нових підходів до тлумачення мовних явищ.

Основним завданням когнітивної лінгвістики є дослідження концептів як репрезентантів відповідного мовно-культурного простору, здатних виражати специфіку відношень у межах тріади «мова – культура – мовна особистість». Вивчення мови когнітивна лінгвістика, за словами В. Маслової, доповнює аналізом відповідних концептів у різноманітних контекстах уживання, в тому числі художніх [2, с.25].

Метою запропонованої розвідки є з'ясувати особливості концептуалізації образу Богородиці в поемі Т. Шевченка «Марія».

Актуальність дослідження зумовлена відразу декількома моментами. По-перше, важливістю вивчення семантико-когнітивної природи образу Богородиці для глибшого розуміння національної ментальності українців; по-друге, відсутністю системних досліджень сакральних концептів в українському етнокультурному просторі (праці Т. Космеда, П. Мацьківа, М. Скаб); по-третє, багатомірністю релігійних мотивів у творчості Т. Шевченка, які й досі тлумачаться неоднозначно.

За словами І. Бетко, розгляд творів Т. Шевченка на мотиви Святого Письма в контексті національної традиції дасть змогу простежити важливі закономірності розвитку української релігійно-філософської поезії загалом [1, с.141-142]. Ще І. Огієнко у свій час зазначав, що «Шевченкова «Марія» – це «камінь спотикання» і для релігійности самого автора, і для всіх його дослідників і критиків» [3, с.256] та що цей твір вивчений «аж надто мало й поверхово» [3, с.263].

Незважаючи на те, що в поемі Т. Шевченка відступив від канонічного образу Матері Божої Марії, на думку митрополита Лларіона, він «повно визнавав її Богородицею і виявляв до неї всю свою гарячу любов та ласку» [3, с.256]. Причину десакралізації образу Марії дослідник вбачає насамперед в агітаційному призначенні твору – заклику до визволення селянства від панщини [3, с.262]. Отець Михайл Шевченків вважає, що «опис «долі Марії» є прагненням ще раз підкреслити жахливу, а то й трагічну долю української матері-покритки» [5, с.164]. А І. Бетко «тенденцію зниження релігійних образів» пояснює, крім того, впливом літературного напрямку реалізму, завданням якого було «наблизити художні образи до повсякденності», акцентувавши увагу на рисах земного буття [1, с.138].

Наслідком цього стало змалювання, з одного боку, непорочної Святої Діви Марії, а з іншого – простої бідної української селянки-матері [3, с.261], що дає змогу дослідникам творчості Т. Шевченка тлумачити його поему як особливий поетичний жанр, довільне оповідання, котре «має на мені показати не стільки повну історичну правду, скільки дійсність української матері» [5, с.164]. Мистецьку неповторність досліджуваного тексту, на думку І. Бетко, значною мірою визначає саме творче натхнення генія українського слова Т. Шевченка, який уміє талановито «обожнювати найбуденніше» [1, с.136]. Усе це засвідчує, яким непростим для розуміння є образ Марії, створений творчою уявою митця, його прагненням бачити українську матір у світі ідеалу Божої Матері, та зумовлює необхідність дослідження особливостей його мовної концептуалізації.

Зауважимо, що в сучасній лінгвістиці побутує багато тлумачень терміна «концепт», що свідчить про його складність. Частіше у визначеннях акцентують увагу на етнокультурній специфіці концепту (С. Воркачов, В. Красних, Г. Огаркова), його семантико-аксіологічній природі (О. Задорожна, В. Карасик, В. Телія) та, головне, на його вираженні засобами мови (В. Колесов, З. Попова,

О. Селіванова, І. Стернін). В. Маслова подає таке робоче визначення концепту: «Це семантичне утворення, позначене лінгвокультурною специфікою, що характеризує носіїв певної етнокультури... Мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному вираженні, вербалізована за допомогою слова» [2, с.35-36]. Щодо концептуального аналізу, то він, на відміну від семантичного, формалізує те, що існує в колективному «несвідомому» і виражається в мові.

Мовна об'єктивація образу Богородиці у вказаному тексті в сакральному, профанному, етнонаціональному, архетипному та інших вимірах дозволяє інтерпретувати його як полісемантичний етнокультурний когнітивно багатограний художній концепт, що характеризується розгалуженими номінативним та інтенціональними полями.

Традиційно основним вербалізатором концепту є слово-ім'я концепту. До таких у поемі належать субстантиви *Марія* та *мати* (*Чи чуєш ти, моя Маріє? / Месія прийде!* [6, с.453] або *Все упованіє моє / На тебе, мати, возлагаю* [6, с.447]). Якщо перший нерідко відображає суто народне (профанне) потрактування образу Марії поетом, то другий, навпаки, здебільшого сакралізується в досліджуваному тексті, звідси синтагми *праведная мати, пренепорочная мати, святая мати* (*Бо за сином / Святая мати всюди йшла* [6, с.460]). І. Огієнко наголошує на Шевченковому задумі описати Діву Марію як Скорбну Матір, тому поет і змальовує її «як просту бідну українську селянку-матір за всіма обставинами вбогого селянського життя і в Назареті, і в Єгипті» [3, с.261]. І. Бетко зазначає, що саме Шевченкова «Марія» творить важливий перехідний етап у потрактуванні образу Божої Матері як Скорботної Матері від поезії давньої до нової, ілюструючи це прикладами з творів П. Тичини, Б. Лепкого, Б.-І. Антонича, Р. Купчинського, П. Штокала та ін. [1, с.140].

За словами митрополита Іларіона, Марію як Богородицю Т. Шевченко «зве найінкнішими словами й епітетами» і коли б у творі поставили великі букви скрізь там, де їх треба ставити, ми б відразу побачили авторове ставлення до персонажів [3, с.258]. До таких, зокрема, належать теоніми Пресвятая, Всесвятая, Пречистая, Пренепорочная, Неповинная, Праведная, Благая, Всеблагая, через які експлікуються такі семантичні ознаки, як «святість», «непорочність», «милосердя», наприклад: *Якби Пречистій не дав ти руку – / Рабами й бідніє раби / І досі мерли би* [6, с.451].

Дослідником творчості Кобзаря неодноразово звертають увагу на те, що основним джерелом для написання «Марії» послужив «Акафіст Пресвятій Богородиці». На думку І. Огієнка, те, що Т. Шевченко «у всьому йде за відомостями, які подає Акафіст», та не використовує інших, визначає «недоробленість» твору [3, с.260]. Водночас митрополит зауважує, що вступ до «Марії» – «це найкраща перлина релігійної поезії» [3, с.258]. Саме у вступі об'єктивується більшість Богородичних номінацій, почерпнутих з «Акафісту Пресвятій Богородиці», на зразок *Пресвітлий раю, Світе незаходимий, Святая сило всіх святих, Царице неба і землі, Пречистая в женах, Великая в женах, Цвіте зельний та под.,* наприклад: *Святая сило всіх святих, / Пренепорочная, Благая!* [6, с.447].

До вербалізаторів концепту, спираючись на методику Н. Слухай, суть якої полягає в ідентифікації суб'єктивно-об'єктивної позиції будь-якого актанта мега-ситуації в художньому тексті і яка дає змогу глибше проникнути в семантику образу [4, с.22], зараховуємо і ті назви, що реалізуються в позиції суб'єкта зіставлення. Через них автор виражає насамперед своє ставлення до Марії – або захопливе (*І на порі Марія стала... / Рожевим квітом розцвіла* [6, с.447] чи *Увечері, мов зоря тая, / Марія з гаю виходжає* [6, с.449]), або співчутливе (*І похлилась, мов тополя...* [6, с.448] чи *І ти, як палець той, осталась / Одна-однісінька!* [6, с.446]).

Загалом поет у творі виводить амбівалентний образ Марії. І хоча контекстів, які б засвідчували негативну маркованість аналізованого концепту, не ви-

явлено, певні знижені конотації супроводжують такі номени, як *недобитая* (*І, недобитая, за сином / Повинна будеш перейти / Огонь пекельний!* [6, с.449]); *безталанная* (*Маріє! Ти, безталанная, чого / І ждеши, і ждатимеш од Бога / І од людей його? Нічого...* [6, с.452]). Співчуття, співпереживання конотують також назви *небога, сердега, серденько* (*Такий / Талан твої латаний, небого!* [6, с.461] або *Маріє! Горенько з тобою! / Молися, серденько, молися!* [6, с.456]).

Важливою диференційною ознакою концепту є його семантична наповненість. Це повною мірою засвідчує й мовна концептуалізація образу Марії в досліджуваному тексті. Спираючись насамперед на «Акафіст Пресвятей Богородиці», Т. Шевченко доносить до читача думку про те, що найбільша заслуга Богородиці в її народженні Бога. І. Огієнко зауважує, що автор «мав велике й трудне завдання: подати межу Божого й людського в Ісусі, а це завдання – вище людських сил» [3, с.261]. Відповідно й образ Божої Матері у творі насамперед є результатом художнього осмислення цього канонічного образу, чим пояснюємо наявність в інтенсіональному полі відповідного концепту, з одного боку, концептуальних смислів, що засвідчують його сакральну природу, а з іншого, за словами І. Огієнка, – «людську».

М. Шевченків зазначає, що уже на початку твору образ Марії демонструє перехід від «небесної» іпостасі до «земної». «Перша Марія – Матір Ісуса Христа, до якої благоговійно і з надією моляться поет, прославляючи її піднесеними словами... Друга Марія – це типовий приклад долі сільської дівчини. Ця інша Марія представлена як сирота, котра є наймичкою у праведного чоловіка Йосифа...» [5, с.169].

Сакральну природу засвідчують передусім ті концептуальні смисли, через які розкриваються Божі ознаки Марії, як-от: «Та, що уособлює чистоту і непорочність»: *А вона, / Пренепорочная Марія, / Сидить собі коло вікна...* [6, с.452]; «взірцем досконалості»: *Ніколи / Такої Божої краси / Ніхто не узрить!* [6, с.448]; «володіє надзвичайними здібностями»: *Тобі вже зазирає в очі / Твоє згрядущє. Не зри! / Сльозу пророчю утри!* [6, с.448]; «глибоко віруюча»: *І помолилася Марія / Перед апостолом* [6, с.448]; «праведна»: *То плаче праведная мати* [6, с.454].

Поет постійно наголошує на святості Марії (за словами І. Огієнка, слово *святий* у творі він ужив 34 рази [3, с.256]), зауважуючи, що в неї *головонька святая, святисє кроткіє очіци, дух святій, святії думоньки, святисє сльози, святє огненне слово, стоїи святисє і сама вона святая матір, всєсвятая святого сина* (*І сидить, / І дивиться, о Всєсвятая!* [6, с.460]).

У численних контекстах об'єктивується зв'язок Марії із Богом-Сином, якою вона навчає (*Як його вчити, навести / На путь святій Святого Сина* [6, с.456]); яким захоплюється (*А радость Матері Марії / Неизреченная. Мєсію, / Самого Бога на землі / Вона вжє зрїла* [6, с.459]); якого у всьому підтримує і заради якого готова на самопожертву (*В старій хатині / В чужій покинула його, / Святого Йосипа свого!* [6, с.459] або *Бо за сином / Святая мати всюди йшла, / Його слова, його діла – / Все чула, й бачила, і мліла, / І мовчки трепетно раділа, / На сина дивлячись* [6, с.460]); справу якого продовжує (*І їх унініє і страх / Розвіяла, мов ту полову, / Своім святрим огненным словом! / Ти дух святій свїї пронєсла / В їх душі вбогїї!.. / Мужїє дослїянули святисє, / Любів і правду рєзнєсли / По всьому свїту* [6, с.461]). І хоча дослідники творчості Шевченка звинувачують поета в тому, що він відступив від канонічного тлумачення Богоматері, зобразивши її смерть у злиднях (*Ти жє під тином, / Сумуючи, у бур'яні / Умерла з голоду* [6, с.461]), це не завадило йому показати, як трепетно народ ставиться до Богородиці, як прославляє її (*Хвала! / І похвала тобі, Маріє!* [6, с.461]), як вірить в її незвичайну силу і доброту (*Царцє неба і землі! Вони їх стону і пошли / Благїй конєць, о Всєблагая!* [6, с.447]).

Профанне тлумачення Божої Матері засвідчують передусім ті концептуальні смисли, в яких об'єктивується спочатку розуміння її як звичайної

сироти-дівчини, змушеної працювати в наймах; пізніше – як матері-селянки з властивими їй функціями народжувати, годувати, виховувати, доглядати дітей. У структурі досліджуваного концепту до таких належать: «та, що є бідною сиротою»: *Ані родини! / Ані хатиночки нема, / Одна-однісінька!..* [6, с.447]; «яка змушена працювати в наймах»: *У Йосипа, у тесляра... / Марія в найми-чках росла* [6, с.447]; «здатна широко покохати»: *І словеса його святіє / На серце падали Марії, / І серце мерзло і пеклось!* [6, с.450]; «працьовита»: *Марія найнялася пряхти / У копта вовну* [6, с.454]; «дбайлива мати, яка хвилюється за свою дитину, для якої хоче кращої долі»: *На річці прала ті малі / Сорочечки* [6, с.456], або *А де ж дитина? / Побігло десь. Шукає сина / Та плаче мати... У синагогу / Зайшла благоді Богга, / Щоб син її найшовсь* [6, с.458], чи *Взяла / Та в школу хлопця одвела... Доглядала ж / Сама його, сама й навчала / Добру і розуму* [6, с.458]; «жінка, здатна страждати»: *Як розпинать його вели, / Ти на розпутьї стояла... / І упала / На землю трупом* [6, с.460]. Загалом, як зазначає І. Огієнко, твір написаний «за трафаретом, якого Шевченко мав для українських знедолених матерів... він не дбав про правдивий і ширший життєпис Марії – ціль його була інша» [3, с.261-262].

На думку І. Бетко, основна загадка Шевченкового потрактування образу Діви Марії криється у сфері архетипів колективної несвідомості, зокрема, архетипу аніми, один з аспектів якого, персоніфікується в іпостасі діви (в Шевченка – ошуканої й покинутої дівчини), другий – в архетипі матері, що також виявляє аніматичні первні (пор. образи Кори, Деметри, Персефони) [1, с.139]. Можна також говорити і про зв'язки аналізованого образу з такою експлікацією архетипу Великої Матері, як матір-земля, зокрема в контексті: *Благоуханний зельний кри-не! / В яких гаях? В яких ярах... / Ти заховаєшся од спеки...* [6, с.448].

Загалом концептуалізований образ Богородиці в контексті поеми «Марія» супроводжують здебільшого позитивні конотації. Це засвідчують не тільки номінації і семантика відповідного концепту, а й різні тропеїчні одиниці як один із його вербалізаторів. До таких, зокрема, належать порівняння *мов тополя, зоря, квіт, дитя тощо (Пригорнулась, / Неначе злякане дитя, / До Йосипа свого старого* [6, с.450]); метафори (*Що серце без огню розтопить / І без води прорве, потопить / Святії думоньки твої?* [6, с.448]); епітети на зразок *святая, великая, безталанная, сердешина (...от і молоко / Сердешній матері* [6, с.452]); тавтологія (*Вонми їх стону і пошли / Благий кінець, о Всеблага!* [6, с.447]) та ін.

Відомо, що первісну гармонію природи і небес символізує ослиця. Очевидно, саме це дозволяє розкодувати контекст: *Якби де на світі хоть раз / Цариця сіла на ослицю, / То слава б стала про царицю / І про велику ослицю / По всьому світу. Ся ж несла / Живого істинного Бога* [6, с.454].

Водночас можна говорити і про певну зниженість образу Марії. Т. Шевченко вносить за межі трансцендентного ідею зла та розглядає її стосовно людини. Тому таким глибоким трагізмом пройняті рядки, де змальовано убиту горем матір, яка то «падає трупом», коли сина її розп'яли, то самотна гине в кінці твору під плотом, всіма покинута і забута. Подібну кінцівку І. Огієнко пояснює несприйняттям поетом коронації Богородиці, що має місце в католицькій традиції [3, с.262].

За словами І. Бетко, поставивши Марію в один ряд із простими жінками-матерями, Т. Шевченко тим самим посилив трагічний пафос поеми. Загалом же генезу образу Марії, як і інших, дослідниця пояснює художньою силою Шевченкового генія [1, с.140].

Проведений аналіз показав багатомірність концептуалізованого образу Марії в однойменній поемі Т. Шевченка, що забезпечується органічною взаємодією

біблійно-релігійної, історіософської архетипічної, народнописенної та інших складових, які в сукупності надають йому особливі виражальні сили та сугестивної експресії. У досліджуваному творі лінгвалізований образ Богородиці позиціонує себе як позитивно маркований етноконцепт, маніфестований розгорнутою системою номінацій і концептуальних смислів, що засвідчує неперевершений мистецький талант Великого Кобзаря, який створив цю «святу» (за І. Огієнком) поему.

Список використаних джерел:

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / І. Бетко. — Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, 2003. — 240 с.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В.А. Маслова. — Минск : ТетраСистемс, 2004. — 356 с.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / І. Огієнко ; [упор., автор передмови і коментарів М. Тимошик]. — К. : Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
4. Слухай Н.В. (Мологаева) Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко / Н.В. Слухай. — К., 1995. — 486 с.
5. Шевченків М. Бог і Шевченко : Як розуміти імена Божі та віру поета? (філософсько-християнська інтерпретація) / М. Шевченків. — Жовква : Місіонер, 2014. — 448 с.
6. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. — К. : Просвіта, 1993. — 512 с.

The article deals with the conceptualized image of God's mother in T. Shevchenko's literary works. The poem «Maria» is the material of investigation. It was interpreted by critics ambiguously, including I. Ogienko's version. The semantic and nominative nature of the conceptualized unit is determined. It was established that linguistic objectification of the image of God's mother in the sacred, profane, ethnonational, archetypal dimensions allows to interpret it as polysemantic ethnocultural cognitive multifaceted concept, creatively redefined by Taras Shevchenko in the context of spiritual and philosophical quest of that historical period.

Key words: God's mother, Maria, conceptualization, sacred, nominative field of the concept, semantics of the concept, T. Shevchenko, I. Ogienko.

Отримано: 24.10.2016 р.

УДК 811.161:941.Огієнко

Т. С. Воропаєва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕКОНСТРУКЦІЯ КИЇВСЬКОГО ПАНТЕОНУ НА ОСНОВІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізуються праці Івана Огієнка, в яких розглядаються фольклорні, міфологічні й архетипові засади, необхідні для реконструкції Київського Пантеону, міфологічного світогляду, етнічної картини світу і язичницьких практик давніх українців. У даному дослідженні використовується комплексний підхід.

Ключові слова: Київський Пантеон, міфологічний світогляд, етнічна картина світу, ідентичність, давні українці.

Питання духовного розвитку українського народу були надзвичайно актуальними на всіх етапах його цивілізаційного поступу. Але у наш час, в умовах гібридної війни, проблема відродження й збереження духовної спадщини українців